

Kustbefästningar och fyrplatser

Lars A. Hansson

Att kustartilleriet och fyrväsendet samsats på samma lokaler har länge varit känt. Inom både fyrsällskap och kustartilleriets beundrare är platser som Landsort, Understen, Söderarm, Holmögadd och Vinga kända begrepp och platser.

Landorts fyr med en av tre 15,2 cm kanoner i batteri Landsort.

Foto: Ulf Schloss

För att förstå sambandet och varför det ofta har stått en kanon i närheten av en fyrplats måste historien backas till slutet av 1800-talet. Vid denna tidpunkt var kustens försvar till allra största del helt fastlandsbaserad och utgjorde försvar för viktiga hamnar, inlopp och städer. Exempel på detta är fästningen i Gävle som byggdes av köpmän i staden före ryssarnas härjningar längs östersjökusten runt 1718.

Nyköping som inte hade något försvar brändes ner till grunden medan man i Gävle började skjuta på den analkande ryska flottan som då begav sig till en annan stad som inte hade en fäst-

ning. Göteborg med Älvsborgs och Nya Älvsborgs fästningar hindrade tillträde till hamnen, likväl gjorde Vaxholms och Oscar-Fredriksborgs fästningar i det inre inloppet till Stockholm.

I och med en snabbare teknikutveckling med snabbare och större fartyg fanns ett behov av att stoppa fienden längre ut än vid Vaxholm om vi tar Stockholms skärgård som exempel. Runt 1910 anlades ett batteri vid Siarö, idag museet Siaröfortet. Snart var även detta för långt in i skärgården och vid krigsutbrottet 1939 hade Havsbandslinjen påbörjats i stor skala.

Holmögadd. Till vänster i bild skymtar cement, master och installationer. Därunder gömde sig en sex våningars bunker för ledningen av det moderna 12 cm batteriet.

Foto: Härnösandsgruppen H.Å. Pettersson.

Nu var kustartilleriet ute i det yttre havsbandet och hade mycket troligt sneplat på platser där fyror redan fanns. Behovet av el, tele och förläggningar fanns även för kustförsvaret och dess viktigaste uppgift ute i havsbandet var att skydda infartslederna till de viktiga hamnarna, samma infartsleder som fyrarna märkte ut med sitt sken. Batterierna skyddade även de kontrollerbara minlinjer som låg tvärs över de viktiga farlederna. De styrdes från minstationer på öar eller skär så att vår egen sjöfart fortsatt kunde använda farleder även där skarpa minor låg på botten.

I forcerat tempo, med det annalkande kriget inte långt borta, byggdes kanonbatterier, mätstationer och observationsplatser på en rad platser runt Sveriges kuster. Inte sällan var det pjäser som förut stått längre in i skärgården som nu flyttades ut, med hjälp av pråmar, mycket personal och speciella rälsvägar drogs de tunga ku-

polerna och eldrören upp på bergsknallar långt ut i skärgården.

På platser som Holmögadd, Söderarm och Landsort byggdes batterierna med sina kanoner ofta nära fyrplatsen då fyrtornet kunde användas även i militärt syfte. Framförallt innan inträdet av radar som eldledningshjälpmedel var kustartilleriet beroende av olika typer av kikare för att beräkna avståndet till fartyget som skulle beskjutas med kanonerna. Ju högre dessa kikare stod, desto längre ut på havet kunde inmätningen ske och desto mer precis blev den. Ibland kunde dock närheten också bli negativ. En av de bevarade 15,2 cm pjäserna på Landsort står endast 30 meter framför fyren och i dess torn fanns två lodbasmätare under lång tid för inmätning av mål. När 2. pjäs sköt så vibrerade dock fyrtornet av tryckvågen och personalen som skötte de två lodbasmätarna fick svårare att läsa av sina instrument.

På Vinga fanns liknande mätinstrument för batterierna på t.ex. Galterö och Styrö i en framskjuten position framför kanonernas eldrör. Ett annat exempel är ledningsfunktioner för kustartilleriet som sprängdes in i berget under Arholma båk.

När beredskapen tog slut 1945 hemförlovades större delen av batteriernas bemanning men kanonerna var kvar i organisationen, redo för det uppstartade kalla kriget.

Majoriteten av kanonerna var från sekelskiftet 18-1900 tal och en markant uppdatering gjordes med start under 1950-talet. Mängderna av mindre batterier med klen kaliber fasades ut mot moderna, radarledda batterier med längre räckvidd. Mellan 1956 och 1983 byggdes och färdigställdes 39 batterier, helt kärnvapensäkra och totalt med nästan 120 moderna eldrör som försvar av kusterna. Dessa batterier placerades nästan uteslutande så långt ut som möjligt för att stoppa en fiende innan man nådde skärgården.

En plats som Femörehuvud i Oxelösund fick nya kanoner och man fick spaningsradar på Hävringe. På bland annat Arholma, Galterö, Söderarm, Landsort och Holmögadd byggdes nya batterier som ersatte de äldre. På sex platser placerades ERSTA 12 cm batterier som förutom ett kanonsystem i Finland är världens modernaste fasta kustartilleri. ERSTA står för ERSättning Tungt Artilleri och var ett stort projekt att från början bygga 28 moderna tunga batterier som till slut endast blev sex.

Tre 10,5 cm batterier om två pjäser byggdes på Nättarö, Bodskär och Arholma där en av pjäserna på Arholma numer är statligt byggnadsminne och museum. Vid ett besök på Arholma kan oftast både batteriet på Arholma norra och båken besökas under en dagsutflykt.

30 stycken 7,5 cm batterier om tre

pjäser blev Bofors största beställning. Från Lysekil på västkusten till Bredskär utanför Umeå placerades batterierna mestadels på östkusten. Av dessa är två statliga byggnadsminnen på Ellenabben, Karlskrona och Havstoudd, Hemsö, Härnösand. Även det kommunalt ägda vid Femörehuvud, Oxelösund är till stora delar bevarat. De två senare är ofta öppna för besökare.

ERSTA blev det sista fasta artillerisystemet som byggdes i Sverige. Sex batterier om tre 12 cm pjäser byggdes från Trelleborg till Holmögadd fram till 1983. Här är en pjäs bevarad som byggnadsminne på Landsort som kan kombineras med externa besök vid det gamla batteriet och fyren på södra Landsort.

Lars A. Hansson driver bunkertours.se förlag och resetjänst med specialitet på berganläggningar och modern militärhistoria.

10,5 cm kanon i batteri Arholma var kustförsvarets mest tekniskt avancerade kanon, som teoretiskt kunde skjuta upp mot 40 skott per minut. Foto: Lars A. Hansson

Länkar:

Lars A. Hansson - www.bunkertours.se
www.arholmanord.se
www.batterilandsort.com
www.hemsofastning.se
www.femorefortet.se